

Verzameld Werk

J.H. Gunning Jr.

Verzameld Werk

Deel 3 1856-1903

Over denkers en dichters

bezorgd door dr. L. Mietus

Onder medeverantwoordelijkheid van
prof. dr. N.W. den Bok en prof. dr. J. Muis
namens de Stichting Heruitgave Oudere Ethische Theologie

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij bijdragen van:

Maatschappij van Welstand

M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting

Provinciaal Utrechts Genootschap

Stichting Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch fonds

Stichting Geertruida Berendina de Tombe-Raskerfonds

Stichting Pro Religione et Libertate

Stichting Seminarium Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland

Stichting Van Eijksfonds

Stichting Zonneweelde

www.uitgeverijboekencentrum.nl

www.pthu.nl

www.jhgunningjr.nl

Omslagontwerp: Studio Anton Sinke

ISBN 978 90 239 7034 7

NUR 700, 707

© 2015 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding.....	7
Het evangelie en de literatuur (1856)	13
Arthur Schopenhauer (1871)	53
Schillers Taucher (1871)	77
Goethes Faust (1872).....	117
Plato's ideeënleer (1874).....	177
Twee ingezonden stukken tegen het standbeeld voor Spinoza (1876)	207
Spinoza en de idee der persoonlijkheid (1876).....	211
Deel I: <i>Beschrijving van Spinoza's wijsbegeerte</i>	225
Deel II: <i>Beoordeling van Spinoza's wijsbegeerte</i>	240
Deel III: <i>De idee der persoonlijkheid</i>	285
<i>Aantekeningen autograaf Gunning 2 E 49</i>	400
Deze wereld of de toekomstige? (1880)	405
Van Calvijn tot Rousseau (1881).....	421
Emanuel Swedenborg (1882)	479
De kritiek der bewondering (1888).....	509
De eenheid des levens, naar Spinoza's <i>Amor intellectualis</i> (1903)	545
Afkortingen en naamregister	647

„Voor zoover wij inzien dat God de
„oorzaak onzer droefheid is, voor zóóver
„hebben wij blijdschap.“

Dit woord, geliefde en hooggeschatte
Vriend! sprak Spinoza met het oog op
zijn onpersoonlijken God. Hoeveel te meer
mogen wij het zeggen, in oneindig heerlijker
zin, van den God en Vader onzes Heeren
Jezus Christus! In verdrukking en
benauwdheid, in gevaar en donkerheid,
in al deze dingen zijn wij meer dan over-
winnaars door Hem die ons heeft liefsgehad

In Hem blijf ik

Uw vriend en broeder
J. H. Gunning Jr.

20 April 1877.

“Voor zoover wij inzien dat God de oorzaak onzer droefheid is, voor zóóver hebben wij blijdschap.” (*Eth.* V, Propos. 18, Schol.)

Dit woord, geliefde en hooggeschatte Vriend! sprak Spinoza met het oog op zijn onpersoonlijken God. Hoeveel te meer mogen wij het zeggen, in oneindig heerlijker zin, van den God en Vader onzes Heeren Jezus Christus! In verdrukking en benauwdheid, in gevaar en donkerheid, *in al deze dingen* zijn wij meer dan overwinnaars door Hem die ons heeft *liefsgehad*! (Rom. 8:37) In Hem blijf ik

Uw vriend en broeder J.H. Gunning Jr. 's Hage 20 April 1877.

In een exemplaar van *Spinoza en de idee der persoonlijkheid* geschreven opdracht voor W.F. Golterman (1832-1877), schoolhoofd van de Charitable Sociëteits-school te 's-Gravenhage, die kort daarna op 27 juni 1877 stierf.

Inleiding

Het derde en laatste deel van het *Verzameld Werk* ontsluit de belangrijkste literaire en wijsgerige geschriften van J.H. Gunning Jr., die tussen 1856 en 1903 verschenen zijn. Het vormt een wezenlijke aanvulling op de twee eerder uitgegeven delen en laat zien hoe Gunning in gesprek was met denkers en dichters die hij beschouwde als de voorlopers van de negentiende-eeuwse moderne wereldbeschouwing. Gunning's werken over Spinoza nemen hierbij een prominente plaats in.

Voor de verantwoording van de opzet en uitvoering van deze uitgave verwijzen wij naar de inleiding op het eerste deel.

Zoals bij de beide voorgaande delen heeft de bezorger de oorspronkelijke teksten gescand en voor heruitgave voorbereid, enkele handschriftelijke tekstgedeelten getranscribeerd, de spelling aangepast, de annotatie en de inleidingen verzorgd, en ten slotte het naamregister gemaakt. De secretaris-penningmeester heeft in de afgelopen jaren gezorgd voor de verslagen van de bestuursvergaderingen en de contacten met de diverse fondsen onderhouden, waardoor de financiering van het *Verzameld Werk* mogelijk werd. De voorzitter gaf leiding aan de bestuursvergaderingen. In gezamenlijk overleg werden de werken van Gunning, die in de delen zijn opgenomen, geselecteerd.

Het stichtingsbestuur dankt opnieuw enkele personen voor hun hulp. Dhr. N. de Waal, directeur van uitgeverij Boekencentrum, mw. drs. H.H.M. Willering en mw. dr. J.L. van Beek, leden van de bureauredactie van de uitgeverij, voor hun prettige begeleiding. Dr. T.L. Hettema voor zijn nauwkeurige controle van de spelling. Dr. A. de Lange voor zijn deskundige ondersteuning en waardevolle suggesties voor de inleidingen en het nazien van de voetnoten. Prof. dr. R. Roukema voor zijn controle van de vertaling van enkele Franse citaten. Dr. O.W. Dubois voor de laatste correcties. Dr. B. Jaski, conservator van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek en beheerder van het Gunningarchief, voor zijn ondersteuning. Drs. J.W. Puttenstein, afdelingshoofd van de bibliotheek van de Protestantse Theologische Universiteit, en de medewerkers van verschillende bibliotheken en archieven in binnen- en buitenland, voor het beschikbaar stellen van zeldzame teksten en archivalia.

Amsterdam, zomer 2015

Het bestuur van de Stichting Heruitgave Oudere Ethische Theologie,

Prof. dr. N.W. den Bok

Dr. L. Mietus

Prof. dr. J. Muis

Gunning over denkers en dichters

Gunning was een veelzijdig theoloog met grote belangstelling voor literatuur en wijsbegeerte blijkens de uitgebreide aantekeningen en uittreksels van boeken en artikelen die bewaard gebleven zijn. Hij las talloze romans, poëtische werken, letterkundige en wijsgerige studies, bijv. in literaire tijdschriften als de *Revue des deux mondes* en de *Vaderlandsche letteroefeningen*. Hij bezat onder meer de verzamelde werken van Shakespeare, Rousseau, Goethe en Schiller en las Dante in het Italiaans, dat hij goed beheerste. Gunning kende vrijwel alle werken van Spinoza en de *Ethica* bestudeerde hij tientallen malen. In zijn eerste studietijd was Spinoza voor hem belangrijker dan Christus, zoals hij later kritisch opmerkte.¹

Al vroeg was Gunning zich ervan bewust dat moderne theologen als C.W. Opzoomer, A. Pierson en Cd. Busken Huet de literatuur veel intensiever bestudeerden dan hun orthodoxe collega's. Zij vonden daarin het ideaal van de humaniteit terug, dat zij ook als theologen wilden verbreiden. Humaniteit betekende voor hen dat de mens het goede in zichzelf verwerkelijkt – verdraagzaamheid, harmonie en levenswijsheid – en het kwade in zichzelf beheerst. Zij waren ervan overtuigd dat deze humaniteit vooral bij grote vrijzinnige geesten als Goethe en Spinoza te vinden was en bij orthodox-christelijke auteurs vaak gemist werd. Ook Gunning pleitte al in 1853 voor een intensieve studie van “de grote mannen” van de literatuur. Daardoor kon karakter en geestesadel worden gevormd.² Maar sinds zijn toewending tot het Réveil en zijn vriendschap met D. Chantepie de la Saussaye in 1855 was hem dat niet genoeg. Hij wilde “evangeliseren, het met christelijke beginselen bezielen en uit christelijke beginselen beoordelen van de literatuur.”³

Hoe moeilijk dit ook Gunning soms viel, blijkt uit een aantekening in zijn eigen exemplaar van *Lijden en heerlijkheid* (1876²). Hij schrijft dat het erom gaat de kunst en de literatuur te beoefenen “uit de liefde Christi, niet *ondanks* die liefde. Wij zijn, te veel mens voor een ernstig christelijk leven, van tijd tot tijd weer een uur humanisten, dompelen ons zorgeloos daarin, laten dan voor een poos de Vermittlung met het christelijke leven los, omdat wij dat leven straks toch weer, enigszins zuchtend, *hernemen*, en Goethe als een aangenaam intermezzo terzijde laten. Maar wij moeten tot Goethe komen, niet *ondanks* Christus, maar *door Christus*. Eerst Christus: Hij is *de waarheid*, ook van ons leven. Maar die waarheid moet zó sterk zijn, dat Christus ons geeft een gans, vol – niet slechts een exclusief *religieus* – menselijk leven, en dat *Hijzelf* ons dus dringt, om ook het esthetische gebied, langs Gods leiding met

¹ Zie J.H. Gunning Jr., *Christus de Gekruisigde voor en in ons*, *GVW* 1, 211.

² Zie J.H. Gunning Jr., ‘De literatuur en hare verhouding tot de beschaafde zamenleving van onze dagen’, *Pantheon* 1 (1853), 263.

³ Zie J.H. Gunning Jr. *Het evangelie en het gezellig verkeer* enz. (Utrecht: Kemink en Zoon, 1855), 28.

ons, te betreden.⁴ Dit christelijke uitgangspunt is kenmerkend voor Gunnings beoordeling van literaire en wijsgerige werken.

Gunnings eerste poging om op het gebied van de letteren te ‘evangeliseren’ deed hij in de brochure *Het evangelie en de literatuur* (1856). Daarbij bleef het voorlopig ook. Hij richtte zich vanaf die tijd, mede onder invloed van la Saussaye, op theologische onderwerpen. Maar ook in zijn theologische werken zoals *Gordel en wijnkruid* (1859) en *Beginsel en meningen* (1860) blijkt hoe belangrijk de literatuur voor hem bleef. Hij citeert bijv. schrijvers als J.L. Uhland, F. Rückert, E. Geibel, Ch. Dickens, A.L.G. Bosboom-Toussaint en anderen. Ook dichtregels en teksten van christelijke auteurs als N. Beets, A. Knapp en A. Vinet verwerkte hij in deze en andere publicaties.

Sinds Gunning in 1861 predikant in Den Haag was geworden, zocht hij naar een alternatief voor de moderne theologie. Hij wilde haar niet alleen bestrijden, maar ook haar streven naar humaniteit serieus nemen. In de vierdelige *Blikken in de openbaring* (1866-1869) presenteerde Gunning zijn alternatief voor de moderne richting en oefende tegelijk kritiek op de supranaturalistische orthodoxie, die mede verantwoordelijk was voor de opkomst van de moderne theologie, omdat zij het verzuimd had de christelijke boodschap te actualiseren. Gunning schreef niet alleen, hij hield ook tal van lezingen in Den Haag en organiseerde kringen, waar werken van Schiller, Goethe en andere schrijvers besproken werden. Uit deze lezingen en gesprekken ontstonden in de jaren 1870 diverse geschriften van Gunning over letterkundigen en wijsgeren en hun belangrijkste werken, waarbij het net als in 1856 zijn bedoeling was te ‘evangeliseren’, d.i. deze literatuur uit christelijke beginselen te beoordelen. De eerste studie op dit terrein ging over Dante en verscheen in 1870. Gunning droeg haar op aan J.C. Hacke van Mijnden, die een fraai uitgegeven vertaling van Dantes *Divina Commedia* verzorgd had en zo had bijgedragen aan een toenemende belangstelling voor Dante in Nederland. In 1875 publiceerde Gunning opnieuw over Dante. Deze beide studies zijn echter in deze uitgave niet opgenomen, omdat zij minder representatief zijn voor zijn bestrijding van het naturalisme.⁵

In 1871 schreef Gunning een artikel over de wijsgeer Arthur Schopenhauer voor het tijdschrift *Stemmen voor waarheid en vrede*. Diens wijsbegeerte was in de loop van de jaren 1860 ook in Nederland bekender geworden, mede dankzij diens geestverwant E. von Hartmann. In hetzelfde jaar publiceerde hij een studie over Schillers ballade *Der Taucher* en in 1872 een studie over Goethes beroemde tragedie *Faust*. Gunning waardeerde Schiller, omdat deze in tegenstelling tot Goethe erkende, dat de natuur duister en onvolkomen is. Schiller had volgens Gunning een ‘schemerend’

⁴ Zie *GVW* 1, 533 (aant. 10*).

⁵ J.H. Gunning Jr., *Dante Alighieri. Eene studie* (Amsterdam: Höveker en Zoon, 1870); idem, *Het leven der menschheid en des menschen eene divina commedia* (Amsterdam: Höveker en Zoon, [1875]). Van dit werk verscheen in 1878 een Duitse vertaling bij F.A. Perthes te Gotha: *Das Leben der Menschheit und des Menschen eine göttliche Komödie*. Aus dem Holländischen durch L. v. H. [L. van Haersolte] Mit einer neuen Vorrede.

besef gehad van ‘een gestoorde orde’ in de natuur. In 1874 werkte hij zijn visie op het ware karakter van de natuur en de betekenis van de geest verder uit in een artikel over *Plato’s ideeënleer* voor de *Protestantsche bijdragen*. In de ogen van Gunning is de natuur door de zondeval verstoord geraakt. De menselijke geest heeft eigenlijk de roeping deze onvolkomenheid van de natuur te ontmaskeren. In de praktijk is de menselijke geest echter tot slaaf van de natuur geworden en doet of de bestaande natuur met haar wetmatigheden de enige, eeuwige werkelijkheid is. De mens verloochent zo zijn eigenlijke kritische vermogen.

Gunnings belangrijkste literair-wijsgerige studie uit zijn Haagse tijd *Spinoza en de idee der persoonlijkheid* verscheen in 1876. Het omvangrijke werk gaat terug op een ingezonden brief, waarin Gunning zich openlijk uitsprak tegen het plaatsen van een standbeeld van Spinoza op een stadspan in Den Haag, omdat diens wijsbegeerte een bedreiging voor de vrijheid was. Spinoza was volgens Gunning de geestelijke vader van het naturalisme, dat hij bij Goethe terugvond, maar vooral in zijn eigen tijd bij modernen als A. Pierson en Cd. Busken Huet. Gunning richtte zich in het bijzonder tegen de Franse literatuurhistoricus H. Taine, omdat deze alle geestelijke verschijnselen herleidde tot de natuur. Taine beschouwde de mens als een natuurproduct en ontkende de tegenstelling tussen de geest en de (onvolkomen) natuur. In zijn boek wilde Gunning dit naturalisme principieel bestrijden en in 1880, direct na de onthulling van het Spinozastandbeeld in Den Haag, deed hij dat nog een keer door de publicatie van zijn preek *Deze wereld of de toekomstige?* Inmiddels had hij in 1877 vanwege zijn studie over Spinoza een eredoctoraat van de Utrechtse faculteit der letteren en wijsbegeerte ontvangen.

In de jaren 1880 schoof de bestrijding van het naturalisme naar de achtergrond. De conflicten met A. Kuyper eisten al zijn aandacht op, vooral nadat hij eind 1882 hoogleraar aan de Gemeente Universiteit in Amsterdam was geworden. Kort tevoren publiceerde hij het werk *Van Calvijn tot Rousseau* (1881), waarin hij liet zien dat de predestinatieleer van Calvijn niet onkritisch kon worden overgenomen, zoals Kuyper deed, maar ontwikkeld moest worden. In de jaren 1880 ging Gunning daarnaast op enkele actuele thema’s in. Dat was in de eerste plaats het spiritisme, dat in Nederland vooral door de schrijfster E. van Calcar gepropageerd werd. In 1882 schreef Gunning een uitvoerige bespreking van haar boek over Emanuel Swedenborg in het prestigieuze tijdschrift *De Gids*. Het tweede thema was het opkomende socialisme. In 1888 publiceerde hij – opnieuw in *De Gids* – een artikel over de Engelse christen-socialist Charles Kingsley, wiens werken hij sedert zijn Blauwkapelse tijd had bestudeerd en gewaardeerd. In dit artikel *De kritiek der bewondering* reageerde hij ook op het revolutionaire socialisme van F. Domela Nieuwenhuis, waarvan hij de gevolgen tijdens het Amsterdamse palingoproer in 1886 had gezien.

Aan het eind van zijn jaren in Amsterdam en als hoogleraar in Leiden (1889-1899) hield Gunning zich weer intensief met Spinoza bezig en verzorgde colleges

over de *Ethica*.⁶ Het spinozisme doortrok volgens hem de moderne godsdienstwijsbegeerte en godsdienstwetenschap.

Na zijn emeritaat in 1899 richtte Gunning zich vooral op de reorganisatie van de Hervormde Kerk. Hij was echter Spinoza niet vergeten en bespeurde hoe diens beginselen doorwerkten in de wetenschap en de wijsbegeerte. In 1903 publiceerde hij het werk *De eenheid des levens* als dankgift voor het eredoctoraat dat hij in 1877 had ontvangen. In dit werk gaf Gunning een kritische bespreking van het boek *Levensleer naar de beginselen van Spinoza* uit 1900 van J.D. Bierens de Haan. Enerzijds waardeerde Gunning dit boek zeer, omdat Bierens de Haan een onderscheid maakte tussen de deterministische wereldleer bij Spinoza en diens levensleer, die vrijheid en levenswijsheid tot doel had. Bierens de Haan vulde in Spinoza's wijsbegeerte aan wat Gunning zelf in 1876 ook had willen doen: de handhaving van de zelfstandigheid en prioriteit van de geest ten opzichte van de (zondige) natuur. Anderzijds oefende Gunning ook kritiek, omdat Bierens de Haan niet zag, dat de mens alleen door de 'wedergeboorte' uit de onderworpenheid aan de natuur bevrijd kan worden. De mens kan zichzelf niet bevrijden

Tijdens het schrijven van de *Blikken in de openbaring* en later tijdens het werken aan zijn studies *Schillers Taucher*, *Goethes Faust* en *Spinoza en de idee der persoonlijkheid* oefende de christelijke theosofie van J. Böhme, F.C. Oetinger en F. von Baader grote invloed op Gunnings theologie uit. Zelfs in zijn studie over Spinoza uit 1903 is deze invloed nog aanwezig, ook al had Gunning toen meer afstand van haar genomen en volgde hij intussen de heilshistorische theologie van J.T. Beck en M. Kähler. Vooral Von Baaders *Sämmtliche Werke*, die Gunning omstreeks 1863 in zijn bezit had gekregen en regelmatig bestudeerde, vormden voor hem een rijke bron van inzicht.⁷ Volgens Von Baader was God niet alleen geest, maar had Hij ook een natuur, die Hij met zijn geest voortdurend doordrong en bepaalde, zodat Gods geest de goddelijke natuur volkomen beheerste. Deze grondgedachte van Von Baader legde de grondslag voor Gunnings eigen ideeën over persoonlijkheid, schepping, natuur, menselijke vrijheid, wedergeboorte, zelfverloochening en de bestemming van de wereld, en vormde de achtergrond voor zijn kritiek op het spinozistische naturalisme van de negentiende eeuw.

Het naturalisme zag in beginsel een eenheid van geest en natuur in hun actuele gestalte. Vooral door de wetenschap wordt de natuur meer en meer door de geest beheerst. Daartegenover stelde Gunning de theosofische voorstelling van een principiële strijd tussen geest en natuur. De natuurlijke werkelijkheid om ons heen is zondig en de wetenschap maakt de menselijke geest tot een deel van deze natuur. Zij vermietigt de vrijheid en zelfstandigheid van de mens. Alleen het 'offer' van Chris-

⁶ Zie voor een uitgave van Gunnings Amsterdamse colleges over de *Ethica*: L. Mietus (ed.), *J.H. Gunning Jr. over Spinoza's Ethica. Collegedictaat opgetekend door Chr. Hunningher, Amsterdam 1887-1888* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015).

⁷ Zie J.H. Gunning Jr., *Blikken I*, 200v. (voetnoot).

tus kon en kan de schijnbare almacht van de natuurlijke werkelijkheid doorbreken en haar ontmaskeren. Ook Gunning geloofde aan de eenheid van natuur en geest, maar als een eschatologisch gebeuren, dat zich voltrekt wanneer de mensheid zich het offer van Christus toegeëigend heeft. Dan wordt een mens ‘persoonlijkheid’.

Gunning was zeer gevoelig voor wat er in de cultuur van zijn tijd omging. “Meer dan iemand anders van zijn tijdgenoten,” schreef O. Noordmans, “heeft hij de tweede helft van de negentiende eeuw wakende doorleefd. Hij voelde de samenstelling van de geestelijke dampkring. En waar anderen tevreden waren, was hij vol onrust.” Deze onrust was ook fysiek zichtbaar, aldus Noordmans, en hij sprak van “Gunnings agonie”.⁸ Gunning voorvoelde hoe de ‘donder van de grote wereldgebeurtenissen’ een einde zou maken aan veel orthodoxe en moderne opvattingen. Maar hij was ervan overtuigd, dat de waarachtige humaniteit die hij in Christus belichaamd wist, haar fundamentele betekenis zou behouden

Daarom zocht hij zijn leven lang het gesprek met zijn tijdgenoten en riep hen op de rijke vruchten van denkers en dichters niet te versmaden, maar daarin het ware en edele te onderkennen en hun werken vanuit christelijke beginselen te beoordelen. Gunning ervoer echter ook steeds weer hoe nu juist de kerk, die toch als allereerste getuigenis moest afleggen van de waarheid dat God in Christus de ware mensheid heeft hersteld, het liet afweten in de worsteling van de mensheid om de humaniteit. De moderne richting conformeerde zich onkritisch aan de naturalistische wereld- en levensbeschouwing. De orthodoxie wees weliswaar het naturalisme af en trok zich terug op strak belijnde, gesloten leeropvattingen, maar weigerde in te zien, dat de eigenlijke strijd niet in het handhaven van de zuivere leer lag, maar in een oprechte christelijke analyse en beoordeling van het eigentijdse naturalisme. En dan geldt wat Noordmans over Gunning schreef: “Zo was hij voorbestemd, om profetisch en plaatsvervangend, de geestelijke nood der eeuw in zichzelf te voldragen. (...) Zijn hele leven en werken was een vlucht uit deze eeuw in de toekomst: uit de kerk der berusting in die der opstanding: van het evangelie van Spinoza naar het Evangelie van Jezus Christus.”⁹ Op die manier was Gunning een ‘tijdgenoot en getuige’ en liet in zijn literaire en wijsgerige studies een geestelijke erfenis na, die een zeldzame oprechtheid in het gesprek met de cultuur en de wijsbegeerte laat zien.

⁸ Zie O. Noordmans, ‘Johannes Hermanus Gunning’, *I/W* 3, 346, 348.

⁹ Noordmans, a.w., 351.

Het evangelie en de literatuur

Introductie

Het boekje *Het evangelie en de literatuur* sluit aan bij de brochure *Het evangelie en het gezellig verkeer* uit 1855¹ en is het belangrijkste literatuur-kritische geschrift van de jonge Gunning. Het verscheen in februari 1856 bij uitgeverij Kemink en Zoon te Utrecht en bevat de uitgave van een lezing, die hij op 6 december 1855 in het Utrechts Leesmuseum – de stadsbibliotheek – had gehouden. Naast een inleidende voorrede voegde Gunning drieëntwintig uitvoerige aantekeningen aan zijn lezing toe. Hij gebruikte daarvoor materiaal dat hij verzameld had “voor een uitgebreider werk over hetzelfde onderwerp.”² Gunning had dit plan echter laten varen wegens tijdgebrek. Na 1856 zou hij zich richten op theologische onderwerpen.³ Wel publiceerde hij nog enige ‘ophelderende aanmerkingen’ bij zijn boekje in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*.⁴

Gunning streefde in deze vroege jaren naar “het met christelijke beginselen bezielen en uit christelijke beginselen beoordelen van de literatuur.”⁵ Hij gaf toe dat een zodanige literatuurkritiek gebaseerd was op de ‘onbewezen vooronderstelling’ van het christelijk geloof en daarom niet wetenschappelijk genoemd kon worden, maar hij vroeg wel vrijheid voor het ontwikkelen van dergelijke ‘gelovige’ kritiek. Zijn grote voorbeeld was de Zwitserse theoloog A. Vinet.

Dat Gunning in zijn brochure nadrukkelijk afstand deed van alle ‘aanspraak op wetenschappelijkheid’ leverde hem de nodige kritiek op. Een anonieme recensent in de *Vaderlandsche letteroefeningen* vond Gunnings positie verwarrend en moedigde hem aan “aan zijn uitgebreide en grondige literaire kennis de wetenschappelijke beoefening van de godgeleerdheid (...) toe te voegen.”⁶ Vooral D. Chantepie de la Saussaye, die Gunning eind 1855 leerde kennen, oefende kritiek. Hij bestreed Gunnings dualisme tussen geloof en wetenschap in diverse ingezonden stukken als tegenstrijdig en inconsequent, waarop Gunning op zijn beurt reageerde.⁷

Ondanks dit ‘dualisme’ toonden volgens K.H. Miskotte de brochures *Het evangelie en het gezellig verkeer* en *Het evangelie en de literatuur* aan dat Gunning al vroeg verlangde naar een einde aan de kloof tussen christendom en cultuur: “Deze geschriften

¹ Zie *GVW* 3, 15. De volledige titel van dit werk luidt: J.H. Gunning Jr., *Het evangelie en het gezellig verkeer* (tevens *antikritiek* op een beoordeling van mev. Van Calcars *Evangeline*, door de heer Van Limburg Brouwer in *De Gids*, mei 1855) (Utrecht: Kemink en zoon, 1855). Het woord ‘gezellig’ in de titel betekent ‘sociaal’.

² Zie *GVW* 3, 19v.

³ Met *Het evangelie en de literatuur* eindigt de eerste fase van Gunnings letterenstudie. De tweede fase begint rond 1870, zie A. de Lange *GLZ* 1, 143.

⁴ Zie J.H. Gunning Jr., ‘Gedachten over de christelijke beschouwing der wereldgeschiedenis’, in: *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 2de Stuk *Mengelwerk* (1856), 753 (voetnoot).

⁵ Gunning, *Het evangelie en het gezellig verkeer*, 28.

⁶ Zie *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1ste Stuk *Boekbeschouwing* (1856), 507.

⁷ Zie voor Gunnings repliek op de ingezonden stukken van D. Chantepie de la Saussaye en verdere verwijzingen, *GVW* 1, 21-30.

hebben onder de koele, voorzichtige woordklank een gloed van éénheidsverlangen, die alle verdere schrifturen is blijven vergezellen.”⁸

**

[2] Retournons à la nature, disait le 18e siècle, lassé et fatigué de sensualités, de corruptions et de systèmes improductifs. Que le cri du dix-neuvième soit: Retrouvons l'âme humaine ensevelie sous une couche épaisse de superfétations parasites! La littérature demande une révolution morale qui devra s'accomplir bon gré mal gré, en dépit du monde qui demande qu'on l'amuse, des gens d'affaires qui exigent qu'on les fasse rire, et des oisifs qui veulent jouir par l'imagination des sottises que leur fortune et leur condition ne leur permettent pas.⁹

Émile Montégut

[3] *Inhoud*

<i>Inleiding</i>	Blz. 5
<i>Voorlezing</i>	Blz. 15
1. Het historisch,	
2. Het esthetisch,	
3. Het praktisch belang der literatuur.	
<i>Aantekeningen</i>	Blz. 49
Humanisme	No. 7
De ervaring als wetenschappelijke methode	No. 9
Christelijke esthetiek	No. 16 en 19
l'Art pour l'art	No. 21
Christendom en wetenschap	No. 23

⁸ Zie K.H. Miskotte, *Johannes Hermanus Gunning* (Rotterdam: J.M. Bredée, 1929), 118. Zie verder over Gunnings literatuurstudie, De Lange, *GLZ* 1, 157-160.

⁹ “Laten we terugkeren naar de natuur, zei de achttiende eeuw, verveeld en vermoeid van zinnelijkheden, bederf en onvruchtbare systemen. Moge het motto van de negentiende eeuw zijn: laten we de menselijke ziel, bedolven onder een dikke laag van woekerende overtolligheden, terugvinden. De literatuur vraagt om een morele omwenteling, die zich goedschiks of kwaadschiks zal moeten voltrekken, in weerwil van de wereld die vraagt dat men haar vermaakt, van de zakenlieden die verlangen dat men hen laat lachen, en van de lanterfanter die willen genieten door het inbeelden van dwaasheden, die hun lot en hun toestand hun niet toestaan.” É. Montégut, ‘Scènes de la vie et de la littérature américaines. I. Le roman de mœurs. *The Lamplighter*, Boston et Londres, 1854’, in: *Revue des deux mondes* 24 (1854), Tm. 8, 911. Gunning citeerde het slot van het artikel. Tussen de woorden ‘parasites!’ en ‘La littérature’ liet hij een zin weg. Zie ook UBU autograaf *Gunning 2 G 42*, 568.

[5] “Op vererend aanzoek van velen” deze proeve in het licht zendend, wens ik vooraf enigszins nader het beginsel toe te lichten van hetwelk ik ben uitgegaan.

Mijn streven is, – evenals in mijn eerste proeve *Het evangelie en het gezellig verkeer*, aan welke ik deze als tweede wens aan te sluiten, – een van de belangrijkste zijden van de apologie des christendoms aan algemener belangstelling aan te bevelen dan zij tot hiertoe genoot.

Nadat het ijdele ingezien is van de poging om het christendom aan te bevelen wegens overeenstemming met het wijsgerig stelsel van de dag, wordt thans veelal zijn *historische grondslag* met ijver en geluk tegen hyperkritiek en reconstructie verdedigd. Dit is voorzeker nodig en van het uitgebreidste nut. Maar het is zonderling te zien hoe uitsluitend die ganse strijd binnen de grenzen van de theologische geleerdheid besloten blijft. Zie rond in het beschaafde deel der gemeente, de geleerden van andere faculteiten, de mannen van naar elders gerichte studiën. Een Baur, en Hilgenfeld zijn hun ternauwernood bij name bekend.¹⁰ Een Strauss staat daar als een soort van wetenschappelijke cauchemar,¹¹ beladen met de vrome verwensingen van duizend[en], ook van hen wier beginselen slechts consequent in rechte lijn behoeften vervolgd te worden om de zijne te wezen – maar ongelezen en onschadelijk. Doch wat in de bovengenoemde kringen de harten van het christelijk geloof vervreemdt, dat zijn die oordelen over welke de theologen als over ‘lang overwonnen standpunten’ de schouders ophalen, om daarna tot hun grondige studiën terug te keren en in de toren scherpzinnig kriegsraad te houden, terwijl de wal door de vijand wordt geslecht. Ongelofelijk is het hoeveel bedekt of klaarblijkelijk deïsme en rationalisme zich dagelijks met de grootste naïviteit uitspreekt zonder in het minst aan zijn christelijkheid te twifelen, ja, zich ten hoogste gekrenkt en gegriefd gevoelend zodra het daaromtrent wordt verdacht. Vooral is in dezen opmerkelijk de hedendaagse betekenis van frasen zoals de volgende: “Het christendom is geen leer, maar een leven; geen stelsel, maar een kracht; geen dogmatiek, maar een beginsel; geen twistredeneren, maar een doen.”¹² In deze alle wordt, met een ijver die een betere zaak waardig zou zijn, het genegeerde met de verschrikkelijkste kleuren getekend en met edele pathos ten toon gesteld; alle accent wordt gelegd op hetgeen het christendom *niet* is, en meestal schiet dan de tijd te kort om tot bepaling te komen van hetgeen dan wél zijn wezen uitmaakt; de negatie heeft, zoals de magere koeien in Faraos visioen, de naast haar staande positie verslonden – en is nochtans even mager gebleven.¹³ En waartoe meestal al deze welsprekendheid? Is het omdat men werke-

¹⁰ F.C. Baur (1792-1860) was de grondlegger van de zgn. ‘Tübinger Schule’, waartoe ook A.B.C. Hilgenfeld (1823-1907) behoorde.

¹¹ Naar het Frans: ‘nachtmerrie’, ‘gruwel’. Gunning zinspeelde op de commotie die D.F. Strauss (1808-1874) teweegbracht met zijn boek *Das Leben Jesu, als Grundlage einer reinen Geschichte des Urchristentums* (1835-36). Hij hield daarin de Nieuwtestamentische verhalen over Jezus voor mythen en loochende diens wonderen.

¹² Gunning doelde op de Groninger richting van P. Hofstede de Groot (1802-1886), J.F. van Oordt (1794-1852), L.G. Pareau (1800-1866) en hun leerlingen. Zie ook *GVW* 1, 168v.

¹³ Gen. 41:1-7.